

Oliver Sacks, *Een been om op te staan. Ervaringen van een arts als patiënt* (2^e druk; Amsterdam en Utrecht 1986)

Inleiding

De Britse neuroloog Oliver Sacks kreeg midden jaren zeventig tijdens een wandeltocht op een berg in Noorwegen ernstig letsel aan zijn linkerbeen, hetgeen hem in de rol van patiënt dwong en ervoor zorgde dat hij in een existentiële crisis belandde. Hoe hij deze op wonderbaarlijke wijze te boven kwam tijdens zijn genezingsproces is het onderwerp van dit boek, een *neurologische roman* met een filosofische inslag. Hij beschrijft zijn letsel en herstel, zijn bevindingen als patiënt en zijn terugkeer naar de gewone wereld, de moeizame omgang tussen artsen en patiënten, het onderzoek dat hij naar aanleiding van zijn ervaringen deed bij *zijn* patiënten en de conclusies die hij daaruit trok, welke verreikende gevolgen hebben voor de toekomst van de neurologie in het algemeen.¹ Er is dus niet echt sprake van een vraagstelling, meer van een aantal thema's dat wordt behandeld. Het boek verscheen eerder onder de Engelse titel 'A leg to stand on' (1985). De zeven hoofdstukken na Inhoud en Woord Vooraf zijn als volgt: De berg, Patiënt worden, Limbus – het voorgeborchte van de hel, Teken van leven, Solvitur ambulando - Wandelend opgelost, en tenslotte Herstel. Het is gelardeerd met zeer treffende filosofische en dichterlijke citaten of motto's, hetgeen het een zeer plezierige leeservaring maakt. Verder is het opgedragen aan de Russische neuropsycholoog Alexandr Romanovitsj Luria (1902-1977), met wie Sacks van 1973 tot 1977 een briefwisseling had en die hem aanzette tot het schrijven van een boek over zijn ervaringen.² Dat het een neurologische roman is moge ook blijken uit het feit dat ik tijdens het lezen vele termen moest opzoeken in een medisch handwoordenboek, terwijl het wellicht een kleine moeite was geweest ook die termen uit te leggen in het boek zelf. Maar afgezien van dit smetje is het een voortvarend lezen, ik had de 192 pagina's de eerste keer in vier uur uit. De slappe omslag wordt gesierd met een aardig plaatje van een (rechter!)been waar je de dwarsdoorsnede van ziet en de quadriceps (vierhoofdige spier in het dijbeen) alle kanten op fladdert.

1 Oliver Sacks, *Een been om op te staan. Ervaringen van een arts als patiënt* (2^e druk; Amsterdam en Utrecht 1985), 8.

2 Sacks, *Een been*, 8-9.

Inhoud

De berg

Dit hoofdstuk vangt aan met een citaat van Thomas Mann (1875-1955) uit *Der Zauberberg* (1924), waarin een onherbergzame berg wordt beschreven die de bezoekers met een gevoel van onverschilligheid ontvangt. Nu, op de vierentwintigste augustus van 1973, een zaterdag, begon de schrijver al vroeg en alleen aan de beklimming van een berg bij de Hardanger fjord om 's middags de top op 1800 meter hoogte te bereiken en een verbluffend uitzicht te krijgen over de grote fjord. Vol goede moed en in de kracht van zijn leven stapte hij uren voort totdat hij bij een bordje kwam met daarop in het Noors geschreven: “*Hoedt U voor de stier*”³ en een plaatje van een stier die iemand op de hoorns neemt. Sacks dacht dat het een grapje was en liep onverstoorbaar verder, totdat bij een enorme zwerfkei *de Ontmoeting* plaatsvond. Hij kwam een enorme stier tegen, een melkweit dier dat als een goedmoedige lobbies zijn kop omkeerde en hem aankeek. En op slag veranderde het vriendelijke dier in een monster en werd daarna de duivel, met bolle rode ogen en een briesende adem in een kop die leek op te zwellen. Eerst keerde de auteur rustig op zijn schreden terug, totdat de angst hem aangreep en hij naar beneden stormde. Ergens moet hij gevallen zijn, maar hij had slechts kennis van het ‘ervoor’ en het ‘erna’, het ‘intussen’ was verdwenen. Pijn greep hem aan en zijn linkerbeen zat op een vreemde manier onder hem gedraaid. Eerst dacht de schrijver dat *iemand die hij kende* een ongeluk had gehad en gewond was geraakt. Maar langzamerhand begon het tot hem door te dringen dat hijzelf gewond was. Toen nam zijn professionalisme de overhand en gaf hij aan denkbeeldige toehoorders een college over zijn verwonding. Hij constateerde dat de *musculus quadriceps femoris* (L, vierhoofdige spier van het dijbeen) afgescheurd was van de *patella* (L, knieschijf) en dat de knieschijf alle kanten uit kon. Het kniegewricht was uit de kruisbanden gerukt. De spier was atonisch (verminderde tot verloren weefselspanning) en verlamd. Botfracturen waren mogelijk, met een aanzienlijke zwelling door weefsel- en gewrichtsvloeistof en mogelijk gescheurde bloedvaten. Met een tevreden glimlach keek hij rond naar zijn denkbeeldige toeschouwers totdat hij beseftte dat *hij het zelf was* die gewond was en in levensgevaar verkeerde. De nachten konden op dergelijke hoogtes (hij was gevorderd tot een meter of 1600), zelfs in de zomer, ijskoud zijn. Sacks herinnerde zich hoe hem was verteld dat een

3 Ibidem, 13.

Engelsman twee jaar eerder zich allen naar boven had gewaagd en een week later dood was gevonden, met twee gebroken benen.⁴

Onmiddellijk begon de schrijver met voorbereidingen om nog voor het donker terug te zijn bij het dorp waaruit hij was vertrokken. Hij scheurde de paraplu die hij bij zich had aan stukken en maakte een geïmproviseerde spalk van de stok ervan voor zijn linkerbeen. Tijdens deze handeling, die hij rustig en met overleg uitvoerde, kwam een beeld bij hem op met eidetische helderheid (een beeld waarin alle details aanwezig zijn, soms gefantaseerde) van een hond die hij had gezien met gebroken achterpoten die zich voortsleepte. Ook kwamen relativerende woorden van *Prediker* bij hem boven, dit alles niet ‘ineens’ maar heel geleidelijk en zonder passie. Hierna begon hij zich op een vreemde manier voort te bewegen, ruggelings liggend en met zijn armen als roeispanten en zijn goede been als roer. De auteur merkt hierbij op dat het zenuwstelsel heel wat mogelijkheden *in potentia* heeft voor de voortbeweging. Telkens wanneer zijn gewonde been in aanraking kwam met een steen of iets dergelijks schreeuwde hij het uit van de pijn, gargantueske schreeuwen (naar *Gargantua en Pantagruel* (1532) van François Rabelais, die leefde van 1494 tot 1553), die het dal leken te vullen. Plotseling herinnerde hij zich de stier en verborg zich een minuut of tien bevend achter een grote kei. Daarna ging hij weer verder, stak een beek met een vervaarlijke stroming over en bleef half bewusteloos liggen op de andere oever. Een stem in hem zei dat het zo prettig zou zijn nog even te blijven liggen, maar zijn levenslust kwam weer naar boven en deed het af als de sirenenzang van de dood. Met hernieuwde krachten begaf hij zich weer naar beneden en kwam in een kadans terecht, een muzikaal ritme waarbij zijn spierenspel een melodie voortbracht. “*Ohne Hast, ohne Raste! Ohne Hast, ohne Raste!*”⁵ (naar Goethe) galmden hij *en zijn lichaam*, die als een spierenorkest ook het lied van de Wolga-schipper ten gehore bracht. Zonder nog aan de stier te denken ging hij zo uren voort onder een azuren hemel met de gouden zon hoog aan de hemel. Had niet Kant muziek “*de verkwikkende kunst*”⁶ genoemd?” Zei Nietzsche niet dat we naar muziek “*luisteren met onze spieren*”⁷? En sprak Ivan Petrovitsj Pavlov (1849-1936) niet over “*musculaire vrolijkheid*”⁸? Zo verstreken de uren, terwijl bij Sacks honderden dierbare herinneringen naar boven kwamen uit zijn jeugd en later die hem tot tranens toe roerden. Achteraf kun je

4Ibidem, 13-18.

5 Ibidem, 23.

6 Ibidem, 23.

7 Ibidem, 24.

8 Ibidem, 24.

constateren dat het een voorbereiding was op de naderende dood, want plotseling beseft hij dat het laat en donker was geworden. Als een Jozua had hij de zon in het zenith willen houden, maar vergeefs. Met majesteitelijke onverschilligheid bewoog deze zich langs haar hemelbaan. Sacks zag in het laatste licht van de ondergaande zon verschillende kerkgangers beneden in het dorp ter kerke gaan en had het idee dat ze dat *voor hem deden*. Opeens hoorde de hij opnieuw de *Mis in c klein (Grosse Misse, 1783)* van Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791), waarnaar hij de vorige avond in de kerk had geluisterd, met een verbijsterende accuratesse. Maar nee, het was het *Requiem in d-klein* (1791), dat zijn onbewuste ervoor in de plaats had geschoven. En daar kwam ineens de donker en de kou, dat zijn merg binnen leek te dringen. Maar toen hoorde hij een jodelende roep van een paar rendierjagers, vader en zoon, die hem in het laatste licht zagen en hem opvingen en hulp haalden. Zo was onze dokter gered en begon de lange weg van de patiënt.⁹

Patiënt worden

En bij het begin van dit hoofdstuk vinden we een citaat van John Donne (1572-1631) waarin hij zich beklagt over dat het ziekbed een graf gelijk is, het hoofd ligt even laag als de voeten en hij mag er niet uit voordat de dokter hem toestemming geeft. Iets dergelijks moet Sacks gevoeld hebben toen hij eindeloos in het ziekenhuis in Londen lag. Hij was eerst bij de lokale dokter geweest in Noorwegen, die een afgescheurde quadriceps vermoedde. In Odda, een stadje een kilometer of honderd er vandaan, kwam hij tijdelijk in het ziekenhuis terecht totdat ze hem naar Londen konden vervoeren. Een venijnige vrouwmens die naar de naam zuster Solveig luisterde -een naam die bij hem associaties opriep met een personage uit *Peer Gynt* (1867) van Henrik Ibsen (1828-1906) – pijnigde de schrijver door hem al dan niet opzettelijk rectaal de temperatuur te nemen, zodat hij op zijn zij moest liggen en zijn linkerbeen niet meer werd ondersteund. Er waren echter ook vriendelijke zusters en artsen, zoals de moederlijke arts die een noodgips bij hem aanbracht – al zwol zijn voet daardoor wel behoorlijk op (oedeem) – en een arts die balletachtige sprongen maakte als Vaslav Nijinsky (1890-1950). Uiteindelijk werd hij met een vliegtuig via Bergen naar Londen vervoerd. Voordat hij de operatie zou ondergaan in het ziekenhuis aldaar was hij in lichte shock en ijlde enigszins. Sacks zag de dingen als “*dingen van angst*”¹⁰ zoals Rainer Maria Rilke (1875-1926) het

9 Ibidem, 18-30.

10 Ibidem, 38.

noemde. Het ziekenhuis riep bij hem het beeld op van de Londense Tower; zijn kleine kamertje dat van het martelkamertje '*Little Ease*' (E, weinig rust) en hij meende met hallucinaire helderheid en gesloten ogen op de muur de beroemde inscriptie te kunnen lezen van het karakter Fagin uit *Oliver Twist* (1837) van Charles Dickens (1812-1870). Daarnaast werd hij onderworpen aan de depersonalisatie van een groot instituut; hij moest een onpersoonlijk nachthemd aan en kreeg een armband met nummer. Het was natuurlijk voor zijn eigen bestwil maar daarom niet minder vernederend. Gelukkig viel er ook een menselijke toon te bespeuren toen een aardige zuster zag dat de auteur vrijwel geen kleren bij zich had maar wel vijftig boeken en hem niet wijs noemde. Toch kon hij de behandelende chirurg, dokter Swan, niet even spreken. De hoofdzuster zei nijdig dat de dokter zelf wel zou uit maken wanneer hij zou komen. Sacks vreesde een volledige anesthesie en vroeg om een spinale anesthesie (een inspuiting in het ruggenmergvocht waardoor de onderhelft van het lichaam ongevoelig wordt), omdat hij de operatie bewust wilde meemaken. Daar kon echter geen sprake van zijn. In een zeer negatieve stemming belde hij met zijn vrienden om aan te geven wat ze moesten doen met zijn onuitgegeven manuscripten mocht hij komen te overlijden. Toen dokter Swan later kwam had hij ook nog eens nauwelijks tijd voor de schrijver. Sacks werd even daarna tijdelijk 'weggemaakt' terwijl hij met een laatste inspanning de tijd op de klok trachtte vast te houden. En even daarna werd hij wakker, met een been dat naar chirurgische maatstaven gemeten geheel was.¹¹

De schrijver besloot dat alles was goed gekomen en prees zichzelf dat hij als door een wonder was gered en dat alles zo goed was verlopen verder. Nu nog enige tijd in het ziekenhuis, dan revalidatie en vervolgens terug naar de bewoonde wereld. Maar toen probeerde hij de spier in zijn dijbeen te spannen, en erg gebeurde *helemaal niets*. Nogmaals trachtte hij de quadriceps te spannen, maar wederom was het resultaat nihil. Na enig tasten aan de bewuste spier merkte Sacks dat deze enorm was gekrompen (atrofie), hetgeen niet vreemd was na een dergelijke tijd van inactiviteit, maar tevens was er sprake van een afwezigheid van elk elektrisch signaal in het spierweefsel (atonie), en dat kwam *volkomen onverwacht*. Het been voelde aan als koude gelei of kaas. Ach wat, het moest natuurlijk een vergissing zijn! Op een dergelijke manier maakte hij er zich snel van af en had nog een prettige, feestelijke avond met enkele vrienden, waarbij de champagne rijkelijk vloeide en zij opgelucht reageerden op zijn verbeterde stemming. Hij besepte dat leven in de eerste plaats *samen-leven* is. Dronken van vreugde en alcohol viel hij in slaap, menende dat alles in orde was. Maar alles was in een dieper bewustzijnsniveau *niet in orde*. Dat bleek ook wel uit twee dromen die hem plaagden toen hij in dromenland was. Allereerst was de schrijver weer op de berg en was op de een of ander manier zijn been reeds gehecht. Hij meende weer te kunnen lopen, maar zijn

11 Ibidem, 31-42.

been was volkomen gedenerveerd (uitschakeling van het signaal van de zenuwen). Badend in het zweet werd hij wakker, om vervolgens geplaagd te worden door een andere nachtmerrie. De auteur zat bij het water en wachtte op een nieuw soort vis, een chimaera, die was gesignaleerd. Toen deze opdook was het een monsterachtige vis die de hele rivier in een keer op kon slokken, echter melkweit als de Moby Dick uit het gelijknamige boek (1851) van Herman Melville (1819-1891), maar *met hoorns en hoeven*. De schrijver wilde wegspringen, hetgeen mislukte. Weer werd hij wakker om vervolgens alles af te doen als nachtelijke spoken. In een opperbeste stemming bestelde hij bij de vriendelijke Javaanse zuster Sulu een flink ontbijt en wachtte vervolgens op de fysiotherapeute die weldra verscheen met een Koreaanse assistente. Deze mevrouw Preston met haar Lancashire-accent was een doortastende tante die enige contractie (samentrekking) van de quadriceps verlangde. Ze schrok toen ze de spier palpeerde (betastte), al verdween die schrik meteen weer door haar professionele houding. Hoezeer de auteur zich vervolgens ook inspande toen ze hem daarna zei de dijbeenspier te spannen, het wilde niet lukken. Willen hier in de zin van *iets* willen, want de wil is altijd gekoppeld aan een handeling. Zelfs via facilitatie (overdracht) lukte het niet; eerst de rechter quadriceps spannen en dan de linker. Gelukkig was de abductie (beweging naar buiten), adductie (beweging naar binnen) en extensie (spannen van een spier) van de heup nog allemaal in orde, maar het bleef onmogelijk de linker dijbeenspier te spannen. Nadat de fysiotherapeute en haar assistente hem hadden verlaten bleef hij met zijn overpeinzingen zitten. Niet alleen gaf zijn been geen signalen meer door, ook de *herinnering* hoe hij iets moest doen leek uitgewist; een gewond been leek slechts een perifere verschijnsel, net iets als een boom die een tak verliest, maar hier was ook *een deel van zijn ego aangetast*. En dat opende een afgrond van mogelijkheden. Uitgeput viel de schrijver weer in slaap, totdat zuster Sulu hem wakker maakte omdat hij zijn linkerbeen uit bed had geschopt. *Hij meende echter dat ze een grapje maakte en dat zijn been nog gewoon in bed lag*. Toen hij echter keek zag Sacks tot zijn verbijstering *dat zijn been inderdaad uit het bed lag*. Geheel verwaasd vroeg hij aan de zuster of ze zijn been weer terug wilde leggen, hetgeen ze deed, *zonder dat hij het merkte*.¹²

Wat was er in godesnaam aan de hand? De auteur wendde zich weer tot zuster Sulu met het verzoek of ze het been heen en weer wilde bewegen, en vervolgens sloot hij zijn ogen. Dit omdat de zogenaamde 'proprioceptie' (de positiezin, van *L proprius* of eigen en *L perceptio* of waarneming, dus zelfwaarneming) die Sir Charles Scott Sherrington (1857-1952) ontdekte en die afhankelijk is van de spanning van de spieren die continue doorgaat, met de ogen dicht het beste ervaren kan worden. Immers men kan bij het sluiten der ogen precies weten als een der ledematen ook maar een centimeter wordt verschoven.

12 Ibidem, 42-57.

De schrijver vroeg zich af in hoeverre het dualisme tussen lichaam en geest dat sinds Descartes in de filosofie haar intrede deed voorkomen had kunnen worden met het besef van dit 'zesde zintuig' Wellicht had Leibniz het over deze proprioceptie toen hij schreef over “*miniscule gewaarwordingen*”¹³ tussen lichaam en geest. Deze overpeinzingen werden echter ruw verstoord door zuster Sulu, die de auteur mededeelde dat ze genoeg met hem geïnteresseerd was. *Hij had er echter niets van gemerkt*. Ondertussen ging zuster Sulu weer weg. *En toen verdween zijn been*. De oefeningen die hij met haar had gedaan vormden de spreekwoordelijke druppel. Hij betastte zijn been en het voelde als Niets, dat Nergens was. Zoals Thomas Hobbes schreef: “*Al wat geen Lichaam is maakt geen deel uit van het Universum [...] en aangezien het Universum alles is, is datgene wat geen Lichaam is Niets- en Nergens.*”¹⁴ Eerst was er de atrofie, toen de atonie en de verlamming, maar de ontdekking van het afwezig zijn van de proprioceptie was de oorzaak van de existentiële ineenstorting. En ineens herinnerde de schrijver zich een geval dat hij had mee gemaakt toen hij nog een student was. Een patiënt was zijn kliniek binnengebracht met een 'lui' been en was in slaap gevallen. Maar toen hij wakker werd *had iemand een vreemd been bij hem in bed gelegd*. Ervan uitgaande dat het een morbide grap was – het was oudejaarsavond en de halve staf was dronken – had hij het uit bed gegooid *en was er zelf achteraan gevallen*. Sacks luisterde geduldig en bezwoer hem dat het toch echt zijn eigen been was; de patiënt wilde het nauwelijks geloven. Zijn been voelde als niets op deze wereld. Het was voor de schrijver glashelder dat hij aan hetzelfde syndroom als die arme man leed. Het was het eerst beschreven door de Oostenrijkse neuroloog en psychiater Gabriël Anton (1858-1933) in 1890; voorts door de grote Franse neuroloog Joseph Jules François Félix Babinski (1857-1932) in 1928. Het werd vaak gezien als een uiting van hysterie of schizofrenie, er was zelfs de term 'somatophrenia phantastica' voor uitgevonden door de Duitse psychiater Emil Kraepelin (1856-1926). Maar het syndroom kwam ook vaak genoeg voor bij evenwichtige mensen en had te maken met hersenletsel, specifiek met de achterste rechterhersenhelft, waar de *gnosis* (G, kennis) ofwel bewustzijn van de linker lichaamshelft verblijft. De (wederom) Oostenrijkse psychiater en neuroloog Otto Pötzl (1877-1962) heeft, wellicht in discussie met Freud (1856-1939), het verder onderzocht en onderscheiden van de hysterische en schizofrene waanvoorstellingen. Freud was immers ook een groot neuroloog die in 1891 de term agnosie (het met moeite of niet herkennen of het zich bewust worden van wat wordt waargenomen) introduceerde. Sigmund Schloomo en zijn dochter Anna (1895-1982) waren zeer geïnteresseerd in de beschrijvingen van Pötzl, die in 1937 verschenen. Sigmund omdat hij tot het einde van zijn leven interesse bleef hebben in de neurologie,

13 Ibidem, 58.

14 Ibidem, 60.

Anna omdat zij een van de grondleggers was van de ego-psychologie en er hier sprake was van het verdwijnen van het 'innerlijk beeld' van lichaamsdelen. Sigmund Freud had al eerder, na aandringen van zijn leermeester, de Franse neuroloog Jean-Martin Charcot (1825-1893), een opstel gepubliceerd waarin onderscheid werd gemaakt tussen hysterische en lichamelijke verlammingen. De sterke agnosie die tot een desintegratie van het egobeeld leidde moet hem dan ook gefascineerd hebben. Patiënten die eraan leden vonden hun lichaamsdeel vreemd en niet bij hen horend en hadden een gestoorde affectie (gevoel) ervoor. Dat kwam echter niet door een psychische afwijking maar door een onderbroken zenuw. Sacks nu realiseerde zich dat hij een geval *had* van iemand die aan het Anton-Babinski-Pörtl-Sacks-syndroom leed; totdat hij zich beseftte, net als op de berg, dat hij het geval *was*; een doodsbanige patiënt die het zelfbeeld van zijn been verloren was. Zijn eigen patiënt bleek later een tumor (L, zwelling) te hebben achter in zijn rechterhersenhelft, die tijdens zijn slaap was gaan bloeden en het 'beeld' van zijn been te hebben gewist. Zoiets nu was volgens de schrijver ook met hem gebeurd tijdens de operatie: fysiologisch een niet functioneren van de rechterhersenhelft, anatomisch dus een storing in dat gebied en aetologisch (G, *aitios*, oorzaak *logos*, leer) werd het veroorzaakt door een embolie (G, *embolia*, verstopping) of een dalen van de bloeddruk die weer zorgde voor het haperen van de bloedstroom en een beroerte in het achterste deel van de rechterhersenhelft. Hij zou dus eindigen als invalide, wiens been beter afgezet kon worden dan het nog met zich meeslepen. Even kwam de gedachte van zelfmoord bij hem op totdat hij zijn tenen bewoog. *De tenen! Bij een beroerte zou hij ook de tenen niet meer kunnen bewegen!* Er was dus geen sprake van het eerdergenoemde syndroom. Wat er aan de hand was wist hij ook niet maar er was nog hoop op genezing! Begrijpelijk was zijn opluchting enorm en tot verbijstering van zuster Sulu nuttigde hij vervolgens een behoorlijke lunch. Ze had kennelijk nog nooit zo'n grillige patiënt meegemaakt.¹⁵

Zijn patiënt met de tumor in zijn hersenen werd gelukkig geopereerd en kreeg het 'idee' van zijn been weer terug. Maar hij zelf viel in een soortgelijk existentieel gat, waarin ruimte en tijd niet meer 'heel' waren en het been was verdwenen met zijn tijd en ruimte. *Sacks kon zich niet meer herinneren dat hij vroeger had gelopen en gezwommen.*¹⁶ Kennelijk gingen het kunnen handelen en het herinneren hand in hand.

Om uit de Berkeleyaanse nachtmerrie te ontwaken (George Berkeley, de Ierse bisschop van Cloyne die leefde van 1685 tot 1753 en de onwerkelijkheid van materie verkondigde) nam de schrijver zijn toevlucht tot Samuel Johnson (1709-1784), de Engelse doctor die een woordenboek schreef over de Engelse taal (1755) en het gedachtegoed van Berkeley

15 Ibidem, 57-68.

16 Ibidem, 69-70.

komisch weerlegde door een steen een schop te geven. Immers, door te *handelen* zette Johnson Berkeley op het verkeerde been, om een toepasselijke uitdrukking te gebruiken die niet in het boek voorkomt. Vervolgens moest Sacks denken aan Wittgenstein, die zijn laatste boek *Über Gewissheit/ On certainty* (1969) begon met de zin: “*Als u kunt zeggen “Hier is een hand” dan schenken wij u al het overige...De vraag is of het zin kan hebben eraan te twijfelen*”¹⁷ Zekerheid ging voor Wittgenstein gepaard met zekerheid van het lichaam, van het handelen. Het probleem van de auteur was echter dat hij niet *kon* handelen.¹⁸ Hierbij dient te worden opgemerkt dat de praktijk voor Wittgenstein een praktijk was van levensvormen. Als iemand zegt 'hier is een hand' en hij steekt zijn hand op dan geloven we hem direct *omdat hij ernaar handelt*. Dat is echter normaal, de gewone en natuurlijke stand van zaken. Het gaat erom *hoe een twijfel eruit zou kunnen zien*; een falen van het handelen, van de levens- en lichaamspraktijk in verband met bijvoorbeeld een neurologische stoornis.

Intussen was een oude tante van de schrijver op bezoek gekomen, die hem tot geduld maande; ze zei dat het voor chirurgen belangrijk was een zekere professionele distantie te houden zodat ze hun werk goed konden verrichten. De moeder van Sacks, die ook dokter was, had dan ook altijd geworsteld met het probleem om een evenwicht te vinden tussen haar gevoelens en haar professionele houding. Hij moest niet te veel verwachten van dokter Swan, zijn behandelend chirurg. Na haar vertrek, die hem in een veel luchtiger stemming bracht, dacht de schrijver dat alles wel goed zou komen. De woorden van zijn tante niet ter harte nemend verheugde hij zich op het nakende bezoek van dokter Swan, die hem de volgende dag ongetwijfeld meer kon zeggen over wat hij had meegemaakt. Tevens zou de chirurg de prognose van zijn verwonding met hem bespreken. En zelfs als hij dat niet deed en eerlijk zei dat hij niet wist wat de auteur mankeerde en wat de prognose was zou deze het accepteren. Hij viel weer in slaap en werd geteisterd door monotone dromen, waarbij slechts het decor wisselde maar de inhoud altijd dezelfde was; hij had een log been dat eigenlijk geen been was, het bestond uit gips of marmer, soms ook zand of cement. Lopen en zwemmen of staan deed hij nooit, slechts zitten. En op een gegeven moment droomde hij dat hij in de tuin stond met zijn familie terwijl er gewaarschuwd werd voor een ontwerkelingsbom *die een gat in de werkelijkheid kon slaan*. En weldra verdween de hele linkerkant van zijn blikveld: de perenboom, het tuinhok, de linkerkant van zijn moeder. *Wellicht was er nooit een linkerkant geweest*. Sacks werd wakker omdat een ongeruste zuster Sulu hem wederom in een staat van shock meende aan te treffen, *maar haar linkerkant was ook verdwenen*. Toen realiseerde hij zich dat het een aanval van migraine was en er sprake was van een scotoom (G, *scotoma*, blinde vlek) ofwel een tijdelijke storing in het gezichtsveld (hier het linker, een

17 Ibidem, 71.

18 Ibidem, 69-71.

dergelijke halve storing wordt ook wel hemianopsie genoemd).. Dit luchtte hem zeer op, zeker toen langzamerhand het zicht links weer terug kwam. Een *filigraan* patroon (F, L, van *filum*, draad en *granum*, korrel, een fijn, vaak geknoopt goud- of zilverdraadwerkje) ontstond, een zeshoekig mozaïek waarin nog de ruimte van voorwerpen nog de tijd van bewegingen aanwezig was. De auteur vroeg aan de zuster of ze misschien even aan zijn linkerkant enkele bewegingen wilde uitvoeren; even was ze in het zonlicht van het raam gevangen als een madonna in een middeleeuws gebrandschilderd glas. Haar bewegingen waren als stilstaande, opeenvolgende plaatjes, zogenaamde 'stills'. Uiteindelijk verdween het scotoom en tot verbijstering van de zuster was de schrijver in een opperbeste stemming. Zoals Edward Liveing (1823-1919) al opmerkte, voelt de migrainepatiënt zich doorgaans veel beter na de aanval. En ineens drong het tot Sacks door dat zijn been in feite ook een soort scotoom was, een verstoring van het veld van het been. Verheugd wachtte hij op de chirurg, om een vriendelijke gedachtenuitwisseling te hebben over dat fascinerende grensgebied tussen orthopedie en neurologie. Maar toen dokter Swan zijn ronde deed was hij enigszins bruusk en afwijzend. Volgens hem was er niets mis met het been. De auteur stond perplex, maar realiseerde zich dat hij niet de rol had gespeeld van de onwetende patiënt tegenover de alwetende specialist. Maar hij werd pas echt kwaad toen zelfs de assistent na de grote ronde niet op zijn geval wilde ingaan. En toen stortte hij in een zwart gat.¹⁹

Limbus – het voorgeborchte van de hel

En hieraan voorafgaand lezen we een motto uit de Bijbel, Job 10:22, waar wordt gesproken van een plaats waar slechts duisternis heerst. Sacks had gehoopt op enig begrip van zijn dokters voor de onbegrijpelijke situatie waar hij in verkeerde, maar het liep allemaal heel anders. Hun botte houding zorgde ervoor dat hij, letterlijk en figuurlijk, geen been meer had om op te staan en in een gat viel. 'Hel' en 'hol' zijn etymologisch gesproken waarschijnlijk familie van elkaar, waarbij 'hol' zowel 'gat' als 'lege ruimte' betekent. En dat was ook het dominante gevoel bij onze auteur; het zich in een ledigheid bevindend, waarbij ruimte en tijd irrelevante begrippen zijn geworden. De amnesie (gat in het geheugen), de tijdloosheid van de limbus, waren overheersend gedurende de eindeloze tien dagen dat hij zich daar bevond. En hij citeert wederom Nietzsche: “*Als je in de afgrond staart, staart hij naar jou terug*”²⁰ Zoals de schrijver opmerkt, moet je de kloof of scheur ofwel mijden ofwel eerlijk onder ogen zien. En aangezien hij tot de

19 Ibidem, 71-87.

20 Ibidem, 92.

afgrond veroordeelt was moest hij zijn actieve levenshouding tijdelijk afleggen en zich tot de *passiviteit* wenden. Hij snakte naar muziek maar zijn radio kon door de steigers aan de buitenkant nauwelijks zenders ontvangen. Daar kwam nog het lawaai van de werklu bij. Was er extern sprake van afwezigheid van muziek en een aanwezigheid van herrie, intern heerste er een doodse stilte. Hij wendde zich in dit niemandsland vaak tot de kunst, de metafysica, de mystiek en de Bijbel, met name de Psalmen, waarin steeds sprake is van een wedergeboorte uit de dood. Ook las hij steeds weer de midwinterode van John Donne, die sprak van een naderende lente. En nogmaals Nietzsche: “*Wij hebben de kunst om niet om te komen in de waarheid*”^{21 22} En wijden wij nog even verder uit over de limbus, het voorgeborchte. Het zou namelijk zowel het voorgeborchte van de hel als de hemel kunnen zijn, het is een tussenstadium tussen leven en dood. Dat blijkt ook later als Sacks zijn been en daarmee de limbus gaat beschouwen als een foetus, met nog ongekende mogelijkheden *in potentia*. De tijdloosheid ervan is oorspronkelijk niet die van het *nunc stans* (L, tijdloze nu) die de schrijver later ervaart als hij in het herstellingsoord zit, waarbij het verleden en het heden volgens hem samengeknoot zijn in een tijdloos intermezzo, maar een doelloze tijdloosheid. De oorspronkelijke limbus was een zwart gat, zonder connectie met verleden (hij kon zich immers niet meer herinneren hoe hij met zijn been bewogen had) en toekomst (er was geen hoop, hij kon zich geen voorstelling maken van hoe het been weer kon terugkeren). Later in het herstellingsoord werd de limbus een intermezzo, een tijdloosheid waarin, in tegenstelling tot wat de schrijver beweert²³, niet alleen verleden en heden maar ook de toekomst samengeknoot waren. Want men rust en overpeinst het verleden, men rust en ziet de mogelijkheden voor de toekomst, wat *in potentia* mogelijk is. Over de mogelijkheid van het overpeinzen van een volgende stap op een heel traject en de menselijke vrijheid komen we nog te spreken.

Merk trouwens op dat de katholieke terminologie die met paus Gregorius de Grote (r. 590-604) in 593 haar intrede deed in het christelijke gedachtegoed mijn theorie deels weerspreekt. Er is namelijk slechts sprake van een overgang van de *limbus patrum* (L, voorgeborchte van de vaders) naar de hemel, een overgang van de status van zij die goed leefden *voordat Christus aan het kruis stierf* maar God niet aanschouwen naar de aanschouwing van God in de hemel. Er is *geen* sprake van een overgang van de *limbus puerorum* (L, voorgeborchte van de kinderen) naar de hemel, een overgang van de status van de kinderen die voor de doop stierven en God niet aanschouwen naar de aanschouwing van God in de hemel. Zij bevinden zich voor eeuwig in deze toestand van

21 Ibidem, 96.

22 Ibidem, 89-97.

23 Ibidem, 155.

afwezigheid van God, in het Niets van de limbus. Tot ver in de 20e eeuw was het, vooral door jansenistische invloeden in het Noorden, verboden om kinderen die voor de doop stierven in gewijde grond te begraven. Dit leverde uiteraard veel leed op voor de naaste familie.

Teken van leven

Dit hoofdstuk vangt aan met een citaat van William Harvey (1578-1657) uit *De motu locali animalium* (1627) (L, Over de lokale beweging in dieren) en niet uit zijn befaamde *De motu cordis* (1628) (L, Over de beweging van het hart): “*Welke middelen heeft het dier om zich volgens innerlijke principes te bewegen? We kunnen de vergelijking trekken met automata [L, spontaan bewegende lichamen]...is de geest het eerste bewegingsinstrument? Of natuurlijke oorzaken, zoals de beweging van het hart?*”²⁴ Sacks zal op dit vraagstuk van de oorsprong van de *vormende invloed* een lichamenlijk antwoord geven. Het lichaam is in eerste instantie de bron waaruit de ziel opwelt, die de voorwaarden voor de ziel stelt en de ziel vorm geeft. Op haar beurt geeft de ziel dan het lichaam weer vorm, maar de spontane chaos die de schrijver ervoer en die vorm gaf aan het 'her-inneren' van het been was de oorsprong. De spontane sprong van een fase in een hogere fase moest ook geschieden door een invloed van buitenaf, door gedrag van anderen. Maar laten we terugkeren naar het verhaal. De schrijver kreeg te maken met flitsen in een deel van de dijbeenspier (fulguraties) en trekkingen van een deel van de dijbeenspier (fasciculaties), die niet 'gewild' waren maar spontaan ontstonden. Het voelde alsof er in zijn periferie een klein stukje tot leven werd gewekt met elektriciteit; hij had een associatie met het monster van Frankenstein die tot leven werd gewekt met de stroom van een bliksemafleider. Gelukkig kreeg de auteur weldra de beschikking over de *het vioolconcert in e-klein, opus 64* (1845) van Jakob Ludwig Felix Mendelssohn Bartholdy (1809-1847), hetgeen hem helemaal bezielde en met hoop op genezing vervulde. Maar meer dan een theoretische hoop was het niet, want hij kon zich nog steeds niet voorstellen hoe hij zijn been moest gebruiken.²⁵ Toch moet even gezegd worden dat de auteur hier zichzelf tegenspreekt omdat hij later opmerkt dat bij een herstel hoop geen rol speelt omdat je je geen voorstelling kunt maken van de volgende fase (incommensurabiliteit). Dat rijmt echter niet helemaal met de, weliswaar theoretische hoop, die Sacks toen bezat en zijn vermogen om plannen te maken. *De mens wordt in den beginne weliswaar gewild door de omstandigheden maar kan later die omstandigheden die hem naar een hoger*

24 Ibidem,99.

25 Ibidem, 99-104.

plan tillen op trachten te zoeken, waarbij niet gezegd is dat hij ze ook vindt. Zo kan het drinken van, zeg, een zekere soort Chinese jasmijnthee een zeer stimulerend effect op de werklust hebben, maar je kunt je voorstellen dat je er wel naar op zoek moet zijn. Als de mens een trede stijgt ligt de (kleine) vrijheid in een zekere schrandigheid met betrekking tot het uitkiezen van de omstandigheden die bevorderlijk zijn voor de eigen gezondheid. Als dat inzicht ontbreekt daalt de mens alleen nog maar op de sporten van zijn levensladder. Later meer over de (on)vrijheid van de wil.

Veertien dagen na de operatie mocht het gips verwijderd worden. De heer Enoch, degene die het zou verwijderen, had de trekken van een portret van Albrecht Dürer (1471-1528) of van een gargouille (F, L, *gurgulio*, gorgel, een waterspuwer met een demonische kop) vervaardigd door Dürer. Hij kwam met een, naar het scheen, monsterlijke schaar op hem af, groot genoeg om in een keer zijn been af te knippen. Tot verbazing van de schrijver knipte de man rustig zijn gips open; en daar was het been. Levenloos, een spookbeeld zonder gevoel, maar zichtbaar. De zuster haalde ongemerkt de hechtingen eruit en toen keek hij op haar aandringen voor het eerst echt ernaar. En toen Enoch zijn been rustig bij de hiel optilde en hij merkte dat de knie gewoon in orde was doorstroomde hem een groots gevoel van dankbaarheid die zijn been helemaal veranderde; het droeg nu *de belofte* in zich. De auteur viel daarop in een weldadige slaap en werd wakker terwijl hij zijn linkerbeen wilde buigen *hetgeen direct geschiedde*. Wil en handeling waren een, zoals Sacks al eerder had opgemerkt is willen altijd *iets willen*, een handeling verrichten. Hij riep gelijk een zuster om het haar te laten zien maar toen lukte het hem niet. En een half uur later gebeurde het, volkomen onwillekeurig, weer. De hele verdere dag ging het zo door. Hij realiseerde zich toen dat lichaam en geest, die door de verwonding waren gescheiden *en hun betekenis deels hadden verloren omdat ze niet zonder elkaar konden bestaan*, door de flitsen en de samentrekking weer even werden verenigd. In het begin was hij willoos, toen werd hij gewild en uiteindelijk controleerde hij de bewegingen en kon zeggen dat hij wilde (of niet). Het plaatselijke stimuleren van de spieren verankerde de beweging langzamerhand in het zenuwstelsel en riep een gevoel van *voluntas* (L, wil) op. De passieve, gedwongen wil werd overgenomen en een actieve, enigszins op zichzelf staande wil ontwikkelde zich. Het werd de schrijver duidelijk dat hij voor zijn been die komende woensdag 11 september, waarop hij weer zou proberen te gaan lopen, het moest hebben van spontaniteit, anders zou hij wellicht worden als de patiënten van Hippocrates van Kos (ca. 460-370 v.Chr.) die hun heup hadden gebroken en een dag of vijftig bedlegerig waren, maar zich niet meer konden voorstellen hoe ze moesten staan en lopen. Maar hoe stimuleer je spontaniteit? Toen moest hij denken aan *Zazetsky* uit het boek van Luria, *The man with a shattered world* (1972), die een wond aan zijn brein opliep in de slag om Smolensk in WO II. Hij kon niet meer goed schrijven, hij deed het als een kind,

letter voor letter, en dat terwijl het hem vroeger vloeiend afging. Toen hij zich dat laatste realiseerde kwam het plotseling weer spontaan naar boven.²⁶

Het is nu tijd om even terug te komen op het vraagstuk van de (on)vrijheid van de wil. Ik denk dat Sartre gelijk had toen hij zei dat de menselijke vrijheid binnen voorwaarden geldt als omgeving en lichamelijke constitutie. Zoals Sacks verderop zeer overtuigend duidelijk maakt is er in den beginne het lichaam dat spontaan en chaotisch de voorwaarden stelt waarbinnen de menselijke wil kan functioneren. Tijd en ruimte, het decor waarop de menselijke wil zijn rol speelt wordt als het ware steeds opnieuw 'berekent' door het zich ontwikkelende organisme dat stapsgewijs groeit. En als net een nieuwe fase aanbreekt is er eerst sprake van het poneren van de voorwaarden door het lichaam en vervolgens de ontwikkeling van de wil in die fase die steeds meer went aan een activiteit, bijvoorbeeld lopen, fietsen of zwemmen. Dat zou je kunnen beschouwen als een opeenhoping van gewoontepatronen, een accumulatie van vrijheidsgevoelens. *Dat is een eerste soort vrijheid van de wil, die gewenning aan een actieve handeling die je de 'macht der gewoonte' zou kunnen noemen. Zij ontstaat dus door het lichaam dat de voorwaarden stelt en zij 'wordt dus eerst gewild' voordat ze zelf kan willen.*

Maar hoe zit het dan met personen die zich steeds meer aanwenden om, zeg, grote hoeveelheden alcohol tot zich te nemen? Dat associëren we normaal gesproken niet met vrijheid van de wil maar met onvrijheid van de wil. En zo is het ook. Hier wordt niet alleen iets in gang gezet door iets dat in zekere zin 'extern' is (hier de alcohol en de psychische stoornis die kennelijk aanwezig is bij de alcoholist) *maar blijft de externe dwang zich ook ophopen.* Bij de actieve wil worden eerst de voorwaarden in het zenuwstelsel verankerd door het lichaam – zij vormen de 'grenzen' van de wil – dan volgen de eerste, onvrijwillige handelingen waarbij de passieve wil nog overheerst – maar op een gegeven moment *merkt het organisme, naar ik vermoed, hoe het moet handelen door op zichzelf neer te zien of iets dergelijks en als een 'causa sui' [L, oorzaak van zichzelf] zelfbewustzijn en een vrijheidsgevoel te ontwikkelen. Bij de passieve wil die zich blijft ophopen (als bij alcoholici) ontbreekt een dergelijke zelfreflectie en ontwikkelt zich dus ook geen zelfbewustzijn en vrijheidsgevoel, de actieve wil ontbreekt.* Wellicht heeft de alcoholicus kennis van zichzelf dat hij verslaafd is, maar dat is eerder *een andere gewoonte* (zie even verderop) *die tijdelijk het woord neemt en een feit mededeelt.* Nemen we nu het 'Pathos der Distanz' van Nietzsche erbij dan mogen we dus *in de tweede plaats concluderen dat de actieve wil een voorrecht van de bevoorrechten is en de passieve wil een last van de benadeelden.*

Nu moet erbij worden vermeld dat de wil ook een *relationeel begrip is.* Wanneer jij een gewoonte ontwikkelt gaat dat ten koste van andere gewoonten *die je ontwent raakt.* De

26 Ibidem, 104-117.

mens is in wezen een slagveld van gewenning en ontwenning. Dat was ook het mensbeeld dat Nietzsche voor ogen had met zijn 'Wille zur Macht'. Zoals in het geniale proefschrift van Longinus Joseph Maria Clemens Dohmen, *Nietzsche en de menselijke natuur* (1994) wordt gesteld ging Nietzsche in zijn geschriften eerst uit van driften als basis van de menselijke natuur, toen van krachten en tenslotte van machten (van elkaar afhankelijke krachten). Zoals in aforisme 560 van *Morgenröthe. Gedanken über die moralischen Vorurteile* (1881) wordt weergegeven kan de mens, als een tuinman, zijn innerlijke tuin van gewoontes bijhouden zoals het hem uitkomt. Maar hoeveel mensen weten dat? *Hoeveel mensen kunnen dat?* Hoe dan ook, die tuinman is niet een speciale, metafysische entiteit die men 'ziel' noemt maar een uit de kluiten gewassen gewoonte die men 'rede' noemt, die eens rondkijkt en de andere gewoontes inventariseert en vervolgens ze kweekt of wiedt. Net als de actieve wil die een zelfbewustzijn heeft gekweekt door haar eigen bezigheden gade te slaan doet de rede dit ook, *dubbelop*, door zichzelf te bezien terwijl ze gewoontes kweekt. Is het niet belachelijk en potsierlijk? Een gewoonte...die gewoontes kweekt? Het gevaar dat iets dergelijks uitgroeit tot een monsterachtig fenomeen, een 'ding op zichzelf' dat alles in de tuin overwoekert is niet denkbeeldig. Daarom is het zeer raadzaam in de eerste plaats genoeg te scheppen in het vervolmaken van een gewoonte, het *handelen...* in plaats van het *denken over gewoontes door een gewoonte*. Max Weber gaf verder de volgende verhelderende definitie van macht: het vermogen je wil door te zetten ten koste van die van iemand anders. Waarom zou je dat niet betrekken op het *interne* van de mens? Dat is ook veel beter dan het betrekken op politieke macht, zoals de nazi's deden toen ze de woorden van Nietzsche verkrachtten. Maar dit terzijde. *In de derde plaats mag dus geconstateerd worden dat vrijheid van de wil relationeel is; gewenning aan de ene gewoonte levert ontwenning van de andere op.*

Voorts moet ook nog eens worden vermeld dat eerder genoemde 'vrijheid' om goede omstandigheden uit te kiezen niets anders is dan de rede die de voorwaarden nagaat waaronder gewoontes goed kunnen groeien en bloeien. Voorkomen moet dus worden dat deze gewoonte 'dubbelop' wordt, en het handelen moet voorop blijven staan. *In de vierde plaats is er dus een zekere vrijheid van een eigenaardige gewoontes die goede omstandigheden voor de andere gewoontes uitzoekt, maar ook zelf kan woekeren als het gewennen aan handelingen niet meer voorop staat.*

Verder lijkt de eerste stelling over de opeenhoping van de wil met name te gelden voor het kind dat zich stapsgewijs ontwikkelt, in mindere mate ook voor de volwassene. Maar als er sprake is van een 'lapsus', een val door een fysieke of psychische ziekte, dan lijkt het erom te gaan dat men zich weer 'herinnert' hoe *een fase die men reeds doorlopen heeft voelde, hoe men daarin handelde*. Het herstel verloopt ook trapsgewijs, men heeft volgens Sacks (zoals we nog zullen zien) bij iedere eerste stap allereerst een aansporing van buitenaf nodig die een sprong in een volgende fase mogelijk maakt, *waarnaar de*

spontaniteit van de beweging terugkeert. Dat is dus de vijfde uitspraak over de wil; deze kan verdwijnen en weer even plotseling terugkeren, en ook (af)sterven.

Dit alles vormt tezamen vormt het beeld van een wil die zich opeenhoopt, actief dan wel passief, relationeel gebonden is, zich bewust en vrij kan worden, zelfs dubbelop als het goede omstandigheden gaat uitzoeken, andere gewoontes gaat cultiveren en wellicht overheersen, waartegen een terugkeer naar het gewoontegetrouwe handelen een goede remedie is en tenslotte na een lapsus kan verdwijnen of (af)sterven, maar ook door een spontaan iets kan terugkeren.

Tenslotte nog even vooruitlopend op de vermeende incommensurabiliteit tussen de verschillende stadia van herstel of wording van een mens. Zoals Luther al aangaf (zie mijn stuk over het boek van Alister McGrath) is de mens tijdens zijn *regeneratio* in hoop al genezen; dat impliceert een zekere mogelijkheid om *verstandelijk* iets te kunnen zeggen over de volgende fase, al schiet de *ervaring* nog te kort. Ik denk dat we nu ook een andere paradoxale uitspraak van Nietzsche beter kunnen begrijpen: “*Du sollst der werden, der du bist*”. Of in ‘*Unzeitgemässe Betrachtungen. Viertes Stück, Richard Wagner in Bayreuth*’ (1876), hoofdstuk 1, heet het: “*Was aber Wagner an jenem Tage innerlich schaute — wie er wurde, was er ist, was er sein wird — das können wir, seine Nächsten, bis zu einem Grade nachschauen: und erst von diesem Wagnerischen Blick aus werden wir seine grosse That selber verstehen können — um mit diesem Verständniss ihre Fruchtbarkeit zu verbürgen.*”. Afgezien nog van de betekenis van deze samenballing van het verleden en toekomst in een ‘Wagneriaanse blik’ voor het ‘nunc stans’ zoals we die later nog tegen zullen komen, is hier van belang de formulering van dat Wagner op die 22e mei 1872 (toen hij 59 werd en niet zestig zoals Nietzsche abusievelijk vermeldt!) innerlijk zag hoe hij werd, wat hij is, wat hij zal zijn. De mens wordt, geleidelijk aan, zijn gewoontes ontwikkelen zich; maar tegelijkertijd is hij in de zin dat hij een fase doorloopt die ervaren wordt en *ervaringsgewijze incommensurabel is met de vorige*. Tenslotte doelt Nietzsche ook nog op een ander zijn, het werkelijke zelf van de mens die zich niet diep in hem maar hoog boven hem bevindt, en die moet hij worden.

Solvitur Ambulando – Wandelend opgelost.

Eerst volgt een citaat van Novalis (Georg Friedrich Philipp Freiherr von Hardenberg, 1772-1801): *Elke ziekte is een muzikaal probleem, elke genezing een muzikale oplossing*²⁷ en dan vernemen we hoe Sacks die woensdag door fysiotherapeuten

27 Ibidem, 119.

geholpen werd om weer te leren lopen. Hij wist echter niet meer hoe het moest; het was hem alsof zijn been een lomp, dood aanhangsel was. Ondersteund door twee krukken en twee fysiotherapeuten trachtte de auteur de eerste stap te zetten maar dat lukte niet, zelfs niet toen hij mondeling werd aangespoord door een van hen. Ondertussen leek zijn been alle kanten op te fladderen, nu eens was het gigantisch groot, dan microscopisch klein, totdat er in de chaos enige ordening leek te komen en zijn been stabiel werd. Hij had de indruk dat tijd en ruimte van het been opnieuw werden gevormd, dat het been 'geponeerd' werd en berekend door het voortdurend testen van hypothesen, dat de grenzen van het been werden afgebakend. Deze spontane chaos deed de schrijver aan de pre-Planck periode van het de eerste 10-45 seconde van het heelal denken (naar de Duitse natuurkundige Max Planck, 1858-1947), toen de ruimte alle kanten op bewoog en nog niet echt vaste vormen had aangenomen. Hij voelde zich kortom alsof de eigen microkosmos van zijn been werd gegrond. En vooral op grond van deze wonderlijke belevenis besloot hij later het boek te schrijven.²⁸ En dat brengt ons op het onderwerp *creativiteit*. Creativiteit gaat gepaard met spontaniteit, een creatieve gedachte is een spontane gedachte. Maar aangezien spontaniteit ons na dit voorbeeld lijkt te *overkomen* schijnt het ondoenlijk te zijn om te trachten het op te wekken; de menselijke vrijheid en spontaniteit lijken elkaar uit te sluiten. Er zijn echter verschillende soorten spontaniteit. Allereerst de genoemde spontane lichamelijke chaos die de demarcatielijnen trekt voor de menselijke ontwikkeling in een groeifase. Die kun je inderdaad niet oproepen; deze verschijnt en verdwijnt zeer grillig. Voorts de hierna behandelde spontaniteit van de herinnerde beweging, die ons eveneens overkomt maar wel enigszins kan worden opgeroepen door te streven naar de juiste omstandigheden. Dat het inschatten van die juiste omstandigheden geen sinecure is en veel inzicht in jezelf vergt moge duidelijk zijn. Hiermee vergelijkbaar is het stimuleren van een creatieve gedachte wanneer je vast bent gelopen in een denkfase, bijvoorbeeld door tijdelijke verandering van spijs of omgeving. Tenslotte is er nog het spontane ritme van de beweging, het 'er in komen' als je aan het wandelen of zwemmen bent. Eerst tel je je stappen of slagen tot je in een kadans zit, dan is de gewenning vervolmaakt en gaat alles even natuurlijk.

Sacks intussen waagde nog steeds niet de eerste stap, maar toen *toonde* een van de fysiotherapeuten hoe het in zijn werk ging door zijn been te bewegen.²⁹ Terzijde opgemerkt; Wittgenstein, die in zijn *Tractatus* poogde het terrein van de ethiek en de esthetiek af te scheiden van dat van de wereld en van mening was dat de moraliteit alleen getoond (*gezeigt*) kan worden, diezelfde Wittgenstein begreep later dat dit 'tonen' of handelen *zich ook uitstrekt naar de gewone wereld*. Dan sprak hij over 'taalspelen' of 'levensvormen'.

28 Ibidem, 119-124.

29 Ibidem, 125.

De schrijver zette hierna zijn eerste stappen, zij het nog onwennig en voortdurend de afstand berekenend. Moest hij voortaan zo blijven lopen, zo onhandig en houterig? Maar plotseling viel hem het vioolconcert van Mendelssohn in *en toen keerde zijn been terug*. De kinetische melodie of bewegingsmelodie, het natuurlijke dat vloeide als water of als muziek zorgde ervoor dat hij weer kon lopen. En dacht hij dat het wellicht toeval was, even later verdween de muziek weer *en was ook het vermogen tot bewegen weer verdwenen*. Het afschuwelijke spookachtige fladderen van het been keerde terug. Maar twee minuten later kwam de melodie ook weer, de dronken makende muziek die hem in een extase bracht en hem een immens gevoel van vrijheid en *mogelijkheden* gaf. De enige manier om te lopen is om te lopen, de enige manier om te handelen is te handelen.³⁰

Herstel

En voor de zoveelste keer, nu voor het eerst aan het begin van een hoofdstuk, citeert Sacks Nietzsche: “*Onafgebroken blijft de dankbaarheid stromen, alsof het onverwachte pas gebeurd is – de dankbaarheid van de herstellende zieke – want het herstel kwam onverwacht [...] Plotseling wordt men overvallen door de hoop [...] de bedwelming van het herstel [...] na langdurige ontberingen en krachteloosheid: de vreugde over de terugkeer van vermogens, over herlevend vertrouwen in morgen en overmorgen, over een onverwacht besef en voorgevoel van een toekomst, over avonturen in het verschiet, over zeeën die weer worden ontsloten, over doelstellingen die weer geoorloofd zijn en waarin weer wordt geloofd.*”³¹ Naar aanleiding van deze uitspraak moge het duidelijk zijn dat, zoals reeds eerder vermeld, de vermeende incommensurabiliteit tussen de verschillende fasen van herstel die de schrijver vermeld alleen voor de *ervaring* geldt en minder voor *de rede*; zij vliegt als de *Fancy* van Multatuli over vreemde landschappen, heeft vreemde vergezichten die zij weliswaar nauwelijks kan vatten maar toch aanschouwt. Ook voor de auteur ontsloot zich weer een toekomst. En daarbij kunnen we ook denken aan Stephen Toulmin, die in zijn reeds besproken boek *Cosmopolis* het had over de realistische '*Erwartungshorizonten*' (naar Gadamer) die we kunnen proberen te trekken, het innemen van een realistische *houding* ten opzichte van de toekomst op grond van een redelijk onderzoek naar onszelf en onze geschiedenis. Binnen die '*verwachtingshorizonten*' kunnen we onze vrijheid realiseren.

30 Ibidem, 125-132.

31 Ibidem, 133.

Ineens had Sacks dus een herwonnen gevoel van vrijheid, van actieve handelingen. Fysieke vrijheid is volgens hem wellicht de voorwaarde voor elke vrijheidsbelevens.³² En, als de lezer het ons toestaat, past hier nog een kleine uitwijding over het *historisch ontstaan* van de menselijke rede; wellicht begon de oermens deze pas echt te ontwikkelen door zijn zwerftochten naar verre, vreemde oorden, toen hij het vertrouwde Afrika verliet en een immens gevoel van vrijheid kreeg toen nieuwe gebieden zich voor hem ontsloten.

De auteur ging van zijn kleine kamer van drie bij twee naar een grotere afdeling met andere patiënten. En toen merkte hij dat ook zijn blikveld was aangepast aan zijn verblijf in die kleine ruimte; hij zag verafgelegen dingen plat, zonder diepte. Dit 'gevangenissyndroom' of 'hospitaalsyndroom' verdween uiteindelijk sprongsgewijze in de daarop volgende twee uur. Verder maakte hij kennis met de andere patiënten van de afdeling, zij het met enige reserve. Velen bleken hetzelfde te hebben ervaren als hij, dat een ledemaat 'vreemd' aanvoelde. De meesten hadden hun mond gehouden, de weinigen die erover hadden gepraat werden doorgaans afgepoeierd. Hoe dat ook zij, de auteur verbleef er enige tijd totdat hij naar het herstellingsoord Kenwood bij Hampstead zou gaan. Hij verheugde zich erop, omdat de infantilisering in het ziekenhuis die weliswaar nodig was hem de nek uitkwam. Hij wilde groeien, naar een volgende fase en meer verantwoordelijkheid dragen. *Maar daags voor hij naar Kenwood zou gaan veroorzaakte hij bijna een ongeluk dat hem zou hebben genoodzaakt in het ziekenhuis te blijven.* Iets in hem dat verlangde naar de geborgenheid van de verzorging in de vorige fase was bang voor de harde buitenwereld. *En evenzo verging het de zes overige patiënten die hem naar Kenwood vergezelden; zij hadden allen op het laatste moment getracht zich eraan te onttrekken.*³³ En dat geeft een goed beeld van het verschijnsel van de 'lapsus', het vervallen in oude gewoonten die zo nu en dan weer de kop opsteken. Gewoonten blijken dus toch relationeel te zijn.

In het herstellingsoord gekomen voelde Sacks zich er meteen thuis: het was een oud landhuis, bedekt door klimop, met prachtige tuinen. Waren ziekenhuizen nog bedoeld om mensen te beschermen tegen de buitenwereld en de buitenwereld tegen de mensen, dit was een oord van hoop en verwachting, van herstel, van het aan elkaar knopen van de voorafgaande ziekte en de naderende gezondheid. Hij aanschouwde een prachtige herfstmaan die over leek te stromen en bedacht zich dat hij precies een maand geleden de Hardanger fjord was over geroeid, een dag voor het noodlottige ongeval. En binnen gekomen biggelden de tranen over zijn wangen; kennelijk had hij in het ziekenhuis nog niet kunnen huilen, zeker niet van *dankbaarheid* zoals nu. Met zijn lotgenoten deelde hij vreugde en vriendschap; een patiënt met fantoompijnen merkte op dat de auteur het

32 Ibidem, 135.

33 Ibidem, 135-148.

antwoord was op de vraag hoe dergelijke pijnen kunnen worden voorkomen, namelijk door eerst het ledemaat te verdoven, dan de zenuw door te snijden en in gips te gieten. Eerst het gevoel weg, dan het idee, dan het ledemaat. Sacks stond perplex over de wijsheid van de patiënten, die *ervaringsdeskundigen* waren en zond later een brief naar het medische tijdschrift *the Lancet* over hoe fantoompijnen kunnen worden voorkomen met behulp van de suggestie van zijn buurman. En toen hij buiten zat, bezig een pijpje te stoppen op een bankje, horende hoe de kerkklokken van Hampstead die van Highgate riepen en omgekeerd, voelde hij de volmaakte rust van het intermezzo, het tijdloze nu, het *nunc stans* waar we eerder over spraken. De last van het verleden en de toekomst viel van hem af en hij bevond zich in het gebied waar ook de tijd haar betekenis krijgt en ook de Geest en de Kunst zetelen. Hannah Arendt: “*Een tijdloos gebied, een eeuwige tegenwoordigheid in volmaakte rust, die voorbijgaat aan alle menselijke klokken en kalenders, de rust van het Nu in het in de tijd geperste, in de tijd slingerende bestaan van de mens...deze kleine tijdloze ruimte is het eigenlijke hart van de tijd.*”³⁴ ³⁵ Hier valt nog het nodige over te zeggen. Het eigenlijke kenmerk van de Kunst en de Rede (en niet zozeer de Geest, die juist de hele tijd bezig is met gewenning en ontwenning en aldus de tijd belichaamt) is dat zij zich van de tijd losscheuren, een tijdloze fase scheppen waarin de tijd vergeten wordt als zij bezig zijn. Vergelijk de opmerking van Nietzsche over de koe in *Unzeitgemässe Betrachtungen, Zweites Stück, Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (1874), namelijk dat zij in een tijdloos Nu leeft, dat zij in wezen *onhistorisch* leeft en dat de mens gelijk het historische ook het onhistorische nodig heeft. Daarmee zijn we er nog niet, want het *nunc stans* waar Sacks en Arendt over schrijven en dat in wezen een samenknoping van verleden en toekomst in het heden is – de Wagneriaanse blik, of beter gezegd de *Nietzscheaanse blik* die Nietzsche op Wagner projecteerde, de blik die in een stil intermezzo overpeinst waar de tijd hem heeft gebracht en wat de toekomst belooft – dit samenkomen van *alle verleden feiten en alle toekomstige, beloofde feiten in een tijdloze tussentijd* vormt de grondslag voor alle Hogere Kunst, die ja zegt tegen het leven, tegen alle vreugde én kwellingen, de Affirmatieve Kunst. Uiteraard vervolmaakte Nietzsche dit in zijn begrip van 'die Ewige Wiederkunft des Gleichen', waarin alle feiten uit verleden en heden verknoopt zijn en er een 'hiernumaals' bestaat. Persoonlijk zijn wij van mening dat het boek waarin hij deze theorie uiteenzette, *Also sprach Zarathustra* (1883-1885), een van zijn minste boeken is, een boek om bij weg te zwijmelen en dat bol staat van de romantische overdrijving. Toch opvallend dat het een zo grote invloed had op schrijvers als Hendrik Marsman en Menno ter Braak. Wij geven voornamelijk de voorkeur aan de glasheldere stijl van de vier *Unzeitgemässe Betrachtungen* (1873-1876).

34 Ibidem, 155.

35 Ibidem, 148-155.

Toen de schrijver echter moeizaam, met twee krukken, een eindje aan het wandelen was, zag hij een rugbyteam van gezonde, jonge sporters, huppelende konijnen en een gracieus bewegende kat. En al zijn vitriool, zwarte gal en wrok- en wraakgevoelens uitten zich plotseling. Hij haatte de sporters met hun krachtige lijven en de lustig bewegende dieren. Zijn medepatiënten konden hem gelukkig verzekeren dat dit een stadium van voorbijgaande aard was die ze allemaal hadden moeten doormaken. En toen hem was voorgezegd door de fysiotherapeuten dat hij volledig zou herstellen was ook zijn wraakzucht weg en bezag hij de sporters met voldoening en aaide hij de kat. Maar er waren ook patiënten die *niet* zouden herstellen, die steeds weer terugkwamen naar het herstellingsoord en of verteerd werden door wrok of het groots trachten te dragen, of iets er tussen in. Zo was er een schilder met een slecht hart die op een gegeven moment een woedeuitbarsting had toen Sacks hem weer eens, onbewust, afkeurend aankeek vanwege zijn wrokkige karakter. Maar zoals de schrijver ook grootmoedig toegeeft was het niet de ziekte die sprak toen hij vol wrok de sporters aanschouwde, *maar een deel van hem*. Het herstel verliep verder prima. Steeds meer wendde de schrijver aan de bewegingen, maar om in een hogere fase van genezing terecht te komen waren aansporingen van buitenaf nodig. Zo belde een vriend met het verzoek of hij naar de herdenkingsdienst van de overleden auteur Wystan Hugh Auden (1907-1973) zou gaan in de Westminster Abbey, maar op een af andere manier voelde hij zich hier nog niet toe in staat omdat hij zich moeizaam op krukken voortbewoog. Toen een zuster hem hier zeer vermanend over had aangesproken leek het alsof er een rotsblok, *die hij niet als een rotsblok had gevoeld*, van hem was afgewenteld. Hij wandelde vervolgens met krukken en al naar het hoger gelegen Highgate naar een tearoom en bestelde daar een zeer uitgebreid menu, dat hij als een sacramentale maaltijd nuttigde. De serveerster feliciteerde hem, want ook al kende ze hem niet, *zo ging het daar; als iemand 'uitbrak' bij Kenwood ging hij altijd het eerst naar de tearoom*. Vanaf dat moment reisde Sax per taxi naar allerlei oorden om de mensen op te zoeken, te bewegen, maar ook stille wandelingen in de natuur te maken. De wereld zou voor hem nooit meer zo vanzelfsprekend zijn; er zou altijd een zweem van betovering over hangen, filosofie en godsdienst zouden samengaan met de strenge eisen der wetenschap. Wellicht was het opvatten van de wereld als 'normaal' juist een teken van ziekte, bedacht hij zich. Toen hij en zijn vader naar de synagoge gingen, kort na *Simchat Torah* (H, de vreugde der Wet) en het blazen van de sjofar, was zeer toepasselijk Genesis aan de beurt. Er had zich tevens een pantheïstisch gevoel van hem meester gemaakt de laatste maanden. En op het moment dat zijn gipsbeen eraf mocht had hij nog een goed gesprek met dokter Swan, de vakman die het echter moeilijk vond in te gaan op verzoeken van angstige patiënten. Daarna mocht hij uit Kenwood vertrekken. Voor de volgende fase, van een stok naar lopen, was een bezoek aan een bevriend orthopeed van doorslaggevende betekenis. Die zei hem dat hij zich nog een jaar in acht moest nemen maar ook dat hij niet natuurlijk liep. Op de vraag wat de lievelingsactiviteit was van de schrijver antwoordde deze zwemmen. Met een schalkse glimlach belde de bevriende

dokter even en zei dat er vijf minuten later een taxi klaar zou staan om hem naar het Seymour Hall bad te brengen. Daar aangekomen gooide een badmeester hem in het water en zwom uitdagend voor hem uit. Maar Sacks zwom als een rat en crawlde vier keer het bad op en neer. *En na die natuurlijke beweging die bij hem paste kon hij weer normaal lopen.* Weer bij de orthopeed aangekomen zei deze dat hij alles in scène had gezet om een natuurlijke beweging van het been te stimuleren. En hij vertelde het verhaal van zijn hond, wier gebroken poot hij had gespalkt maar die ook na de genezing op drie poten bleef lopen. Wat hij daarna deed was naar Bognor gaan en de hond zo ver mogelijk als hij kon de zee in dragen, zodat zij gedwongen was terug te zwemmen. *En daarna holde zij op vier poten over het strand.* Sacks vond het een leerzaam verhaal, dat bewees dat hij niet de enige was die op deze manier herstelde van een verwonding. De auteur volgde het advies van de orthopeed en van Duns Scotus (1266-1308), die sprak over '*condelectari sibi*' ofwel het genot van het zelf bewegen door de wil, en ging verder met eerdergenoemde activiteit. Weer een volgende stap volgde toen hij ging zwemmen in het zwembad van zijn jeugd, Kilburn. Toen hij had gezwommen en naar huis terugkeerde zag hij de bus net vertrekken, sprintte erachteraan en sprong erop. Die morgen had hij nog verzucht dat hij wel nooit meer zou kunnen rennen en springen, ook deze stap kwam onverwacht en door de omstandigheden, *die hij echter wel min of meer in vrijheid had opgezocht* (zoals de auteur verzuimd te vermelden). Daarna ging hij nog naar Cricklewood om te dansen, hetgeen hem ook min of meer 'overkwam' omdat hij werd opgezogen door de dansende menigte. De dag daarna kreeg hij een brief van professor Luria, die hij al zeven weken eerder had geschreven, maar die op vakantie was in zijn *datsja* (R, vakantiehuisje). Luria gaf hem gelijk en vond dat hij een heel nieuw en belangrijk vakgebied ontsloot. In een lyrische stemming ging Sacks naar Parliament Hill, een hoger punt van Hampstead en overdacht zijn reis die hem naar verre en vreemde oorden had gebracht.³⁶

Begrip

Na een citaat van William James (1842-1910) schreef Sacks dat de brief van Luria hem aanspoorde specifiek onderzoek te gaan doen bij zijn patiënten, waaraan hij ter zijner tijd nog een afzonderlijke monografie wilde wijden (heeft hij dat inmiddels gedaan?). De ervaringen van Sacks vatten zo ongeveer samen waar Luria al een jaar of vijftig bezig mee was, alleen dan fragmentarisch. De ervaring van een lichaamsdeel dat 'vreemd' werd

³⁶ Ibidem, 155-173.

als gevolg van een neurologische stoornis was bekend, al was het niet vaak beschreven. Maar de ervaring dat zoiets gebeurde als gevolg van een *perifere* stoornis was nauwelijks bekend, al was het logisch volgens Luria, omdat het lichaam een 'unitaristisch systeem' is. Nadat Sacks vervolgens zijn onderzoek had voltooid, kon hij enkele conclusies trekken. Hij luisterde naar de patiënten en onderzocht ze lichamelijk, voornamelijk door middel van EP-onderzoek (Evoked Potential-onderzoek) van de somatosensorische cortex (de plaats in de hersenen waar de neurale activiteit wordt geordend om het lichaamsschema te vormen). Bij velen bleken als gevolg van een perifere verwonding de lichaamsschema's ontregeld te zijn. Zo was er een vrouw die door een heupfractuur elk gevoel van een been te hebben was kwijt geraakt. Er was geen zenuwbeschadiging en de geleidingssnelheid in de zenuwen was normaal, maar de spieren waren atonisch. EP-onderzoek wees inderdaad uit dat ze een been miste in haar lichaamsschema. Wel bewoog ze haar soms onwillekeurig haar been als het ritme van muziek klonk; op grond daarvan werd besloten tot muziektherapie, hetgeen haar uiteindelijk het gevoel in haar been teruggaf. Patiënten met een gebroken nek spraken dikwijls dat ze voelden alleen te bestaan uit kop en schouders. Later kwam Sacks erachter dat hij gerenommeerde voorgangers had: zo schreef Weir Mitchell over fantoomledematen en voltooide hij een merkwaardige klinische roman over een dokter met vier geamputeerde ledematen, die leed aan een verminderd zelfbewustzijn (*The case of George Dedlow*, 1866). Maar Mitchell 'vergat' zijn fantoomledematen, Babinski zijn syndroom en zelfs Luria vergat het werk van Aleksei Nikolaevich Leontjev (1903-1979), de Russische ontwikkelingspsycholoog. Zij vertegenwoordigden allen de klassiek neurologie of de neuropsychologie. De prominentste vertegenwoordiger van de eerste stroming in Engeland was Sir Henry Head (1861-1940), van wiens hand in 1920 het belangwekkende *Studies in neurology* verscheen, een bundeling van zijn waarnemingen in de loop van een twintigtal jaren. Hij beschreef bijvoorbeeld een patiënt die net als Sacks de positie van zijn onderste ledematen niet meer kon bepalen, zelfs met gesloten ogen. Dat legde Head uit in termen van verlies van functie. Maar Sacks had een gelijke patiënt, die een metastase (G, *metastasis*, overbrengen van ziektekiemen door bloed- of lymfstrom) van een maligne (L, *malignus*, kwaadaardig, meestal een gezwel) had, waarbij zenuwen in de wervelkolom bekneld raakten, *en wier dijbeen opeens verdween*. Dat borduurde voort op het verlies van functie in de klassieke neurologie, maar was veel wezenlijker, van een existentiële aard. Volgens de vader van Sacks, die in de kliniek van Head had gewerkt, was hij een betrokken mens, die veel aandacht voor zijn patiënten had. Maar uit hoofde van zijn professie verliet hij nooit de 'objectieve blik'. Als correctie van de klassieke neurologie verscheen in de Sovjet-Unie in de jaren dertig (!, ten tijde van de grote zuiveringen door Stalin) als gevolg van het werk van de beide Luria's (R.A. en A.R., vader en zoon), Leontjev en Nikolai Alexandrovich Bernstein (1896-1966) de neuropsychologie. Als gevolg van beide wereldoorlogen was er veel vraag naar een goede therapie voor de revalidatie van gewonde patiënten met neurologische defecten. De

neuropsychologie gaat niet slechts uit van functies maar vooral van het *gebruik van functies*, het handelen door het hele systeem. Het ziet de mens als bestaande uit onnoemelijk veel systemen in samenspel met elkaar. Bernstein was de eigenlijke vader van de cybernetica, vijftien jaar voor Norbert Wiener (1894-1964). Een belangrijk boek was bijvoorbeeld *The rehabilitation of the hand function* van Leontjev en A.P. Zaporozhets, dat reeds in 1948 in het Engels verscheen, maar gek genoeg door weinig Westerse neurologen was gelezen. Erin werd gesproken van soldaten met gerepareerde handen, bij wie anatomisch en neuraal gesproken alles in orde was, maar die hun handen als 'vreemd' ervoeren. De schrijvers spraken van een “innerlijke amputatie” door “onderbreking van de gnostische systemen”³⁷ Wat men vervolgens deed was *de hand op een spontane manier in een activiteit betrekken, waarna ze weer vertrouwd aanvoelde*.³⁸

Toch kent ook de neuropsychologie volgens Sacks zijn gebreken. Men spreekt over 'systemen' terwijl die hand *mij* vreemd of vertrouwd aanvoelt. Men gebruikt termen als 'innerlijke beelden', 'schema's' en 'programma's', terwijl patiënten praten over 'ervaring', 'gevoel', 'willen' en 'handelen'. Het *bestaansaspect* ontbreekt nog. Luria beseftte dit en schreef in zijn late periode neurologische biografieën en romans (*The man with a shattered world*, *The mind of a mnemonist*) waarin het handelende 'ik' centraal stond. De klassieke neurologie, ontstaan in de jaren twintig en de neuropsychologie, ontstaan in de jaren vijftig, schieten hier tekort. Zo behandelde het klassieke boek van Luria, *Higher cortical functions* (1960) uitvoerig de functionele systemen van de linkerhersenhalft, *maar nauwelijks van de rechter*. Voor elke duizend studies van de linkerhersenhalft is er een van de rechter. Storingen in de rechterhersenhalft betreffen voornamelijk de persoonlijkheid en werken uiterst bevreemdend. De nieuwe, *existentiële* neurologie zal daar veel meer aandacht aan moeten besteden. De crisis in de neurologie in de jaren tachtig doet denken aan de crisis in de filosofie in de achttiende eeuw, die opgelost werd door Kant in zijn *Kritik der reinen Vernunft* (1781). En ook Sacks wendde zich tot Kant om zijn ervaring te begrijpen. Volgens Kant verenigt het synthetische oordeel a priori de uiterlijke intuïtie van ruimte met de innerlijke intuïtie van tijd. Het beenscotoom van Sacks was een gat in tijd en ruimte, de 'stills' van zijn migrainescotoom waren een verstoring van de tijd. Het doen was een onophoudelijke stroom van innerlijke muziek, dat niet in delen kon worden gesplitst. Want 'te werk gaan' kan niet worden gereduceerd tot 'werkwijzen', handelen niet tot een reeks handelingen. De handeling stroomt onafgebroken. Vandaar Sacks voorkeur voor een post-Kantiaanse, existentiële neurologie in plaats van een neurologie die zich *alleen* op de waarneming beroept. En zo zat Sacks daar, op Parliament Hill, sturende in het verste verleden en de de nog onpeilbare

37 Ibidem, 186.

38 Ibidem, 175-186.

toekomst, zijn reis voltooid hebbende en een moment zetelende in het rusthuis van zijn geest, een plek die hem eindelijk vertrouwd was.³⁹

Conclusie

In dit boek worden we geconfronteerd met het belangrijk verschijnsel van het verlies van het beenschema in de hersenen door een perifere verwonding van het been. Dit verschijnsel, evenals de chaotische terugkeer van de tijd en ruimte van het been in het lichaamsschema, kan onvoldoende uitgelegd worden in de mechanische, functionele of systematische terminologie van de klassieke neurologie uit de jaren twintig en de neuropsychologie uit de jaren vijftig en vereist een nieuwe, existentiële neurologie die de mens als actieve persoon beziet. Want de mens is een handelend wezen dat voelt, denkt en wil. Vandaar ook dat de schrijver van dit boek, Oliver Sacks, zoveel neurologische romans op zijn naam heeft staan. Het biedt verder op filosofisch gebied veel voer voor denken over menselijke (on)vrijheid, spontaniteit en de tijdloosheid van het intermezzo, dat de Kunst voortbrengt.

Beoordeling

Een zeer vlot lezend boek, ondanks het moeilijke onderwerp, het heeft een eigen bewegingsmelodie en verveelt geen moment. Veel treffende citaten en een kort, leerzaam geschiedkundig overzicht van de neurologie. Helaas hier en daar te weinig jaartallen en je kan maar beter een medisch woordenboek bij de hand hebben. Desalniettemin een **91/2**.

39 Ibidem, 186-192.

